

Västerhaninge kyrka

Antikvarisk kontroll i samband med marschaktning inför planerad restaurering av Västerhaninge kyrka, Västerhaninge socken, Haninge kommun, Södermanland.

Lars Andersson
Richard Grönwall

Rapport 2003:4

Västerhaninge kyrka

Antikvarisk kontroll i samband med markschaktning
inför planerad restaurering av Västerhaninge kyrka,
Västerhaninge socken, Haninge kommun,
Södermanland.

Lars Andersson
Richard Grönwall

Rapport 2003:4

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.lansmuseum.a.se

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Box 6176 102 33 Stockholm
Tel 08-690 69 60 Fax 08-32 32 72
Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
Hemsida www.lansmuseum.a.se

Tidaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Redaktionell bearbetning: Göran Werthwein
Produktion av planer: Lars Andersson & Richard Grönwall

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
Stockholm 2003

Innehåll

Sammanfattning	6
Bakgrund	7
Kort om kyrkans historia	7
Målsättning och metod	8
Resultat	9
Schakt och fynd	9
Skelettnedgrävningen	9
Diskussion och tolkning	10
Referenser	12
Tekniska och administrativa uppgifter	12
Bilagor	
Bil 1. Schakt A, plan- och profilritning	13
Bil 2. Tabeller	14
Figurförteckning	
Fig 1. Blå kartan med Västerhaninge kyrka markerad	6
Fig 2. Omarbetat fotografi över Västerhaninge kyrka	8
Fig 3. Schaktplan	10
Fig 4. Fotografi över skarven/fogen i grundmuren	11

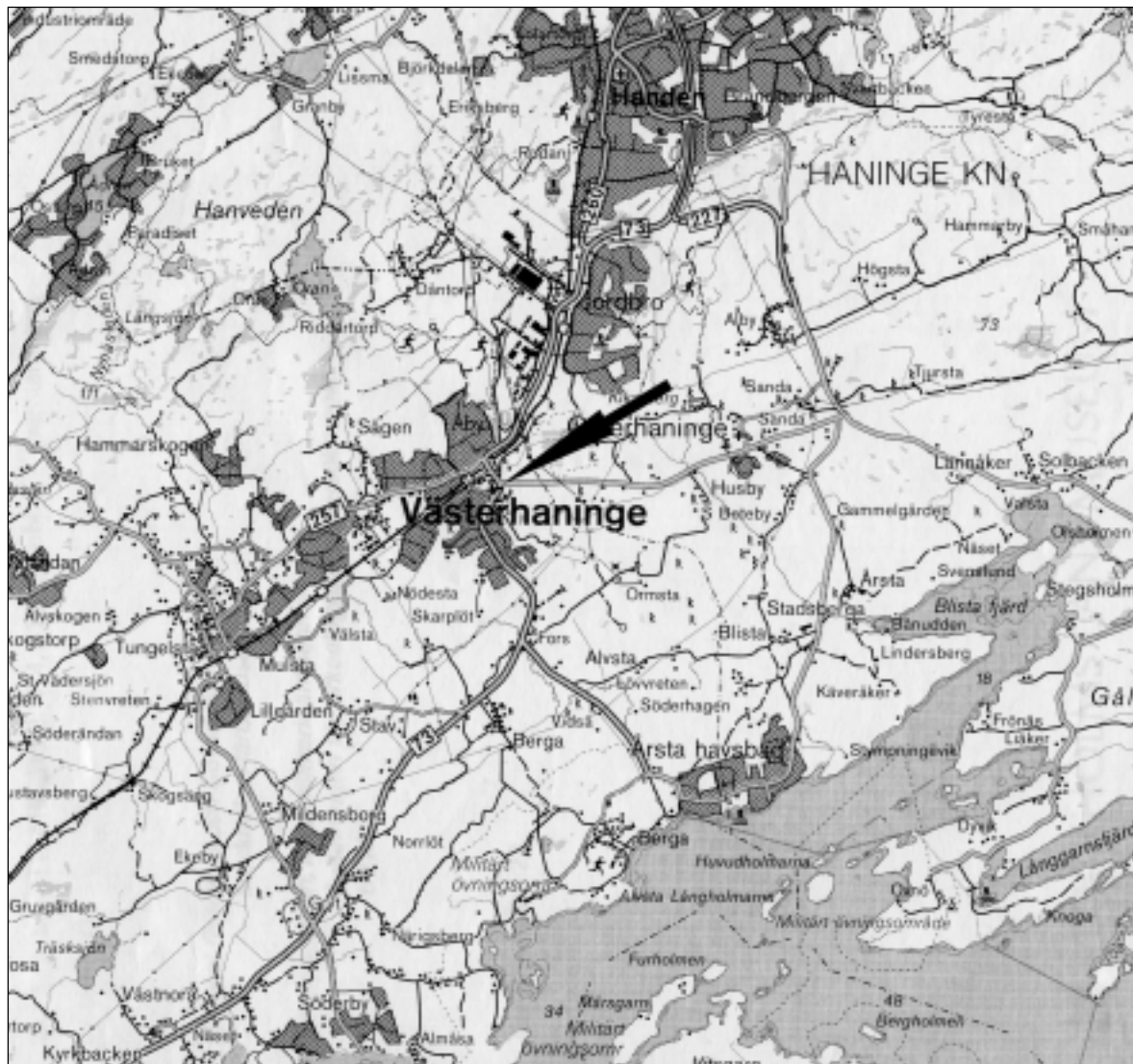

Fig 1. Blå kartan med Västerhaninge kyrka markerad, skala 1:100 000.

Sammanfattning

Stockholms läns museum har under oktober/november 2002 utfört en antikvarisk kontroll i samband med schaktarbeten intill Västerhaninge kyrka, Haninge kommun, Södermanland. Arbetena var ett led i ett pågående restaureringsprojekt, vilket även syftar till att belysa kyrkans historia.

Kyrkans äldsta historia är inte känd men utifrån arkitektoniska likheter med bland annat gotländska kyrkor har den preliminärt daterats till 1200-talet. Långhus och torn har ansetts vara ursprungliga, medan ett äldre, smalare kor under den senare delen av medeltiden ersatts med ett kor av samma bredd som långhuset. Strax därefter skall även sakristia och vapenhus tillkommit. Det senare revs dock efter en brand 1831.

Vid en utvändig reparation av kyrkan på 1940-talet avlägsnades all puts från byggnaden. Någon skarv mellan kor och långhus kunde då inte observeras. Vid en restaurering av kyrkans interiör 1966 påträffades lämningar efter en äldre grundmur inne i det nuvarande koret. Lämningarna tolkades vara rester efter ett äldre och smalare kor tillhörande det befintliga långhuset. Koret antogs ha rivits någon gång under medeltiden för att ge plats åt det kor som idag står på platsen.

Vid de här aktuella schaktarbetena grävdes tre mindre schakt med grävmaskin. Syftet var dels att undersöka dräneringsförhållandena, men samtidigt även undersöka om spår fanns i grunden efter eventuella om- och tillbyggnader av kyrkan. Schakten grävdes därför intill grundmuren mellan kor och långhus, i vinkeln mellan sakristia och kor, samt mellan långhus och torn.

Endast på kyrkans södra sida, mellan kor och långhus, kunde en skarv med säkerhet konstateras (schakt A, fig 4). I schaktet påträffades även den västra delen av en skelettgrav, vilken låg utmed korets sida. Graven blev dock inte undersökt i sin helhet, utan kvarliggert.

Den påträffade skarven i grundmuren mellan kor och långhus visar tydligt att korets grund är yngre än långhusets. Då ingen skarv kunde observeras i murverket mellan korets och långhusets väggar under 1940-talets reparationer, bör detta dock innebära att byggnaderna är samtida. Slutsatsen därav blir att det sannolikt bör ha stått ett äldre långhus på den grundmur det nutida långhuset vilar på. Detta långhus har haft ett smalare kor än dagens. Lämningarna efter det äldre koret är de som påträffades inne i kyrkan 1966. Då den äldre kyrkan under medeltiden av okänd anledning kom att rivas, byggdes det nya koret i samma bredd som långhuset, varför en ny grundmur byggdes i anslutning till det äldre långhusets grundmur.

Bakgrund

Västerhaninge-Muskö församling ansökte den 25 juni 2002 om tillstånd att ta upp markschakt vid grunden av Västerhaninge kyrka. Arbetena var ett led i en pågående restaurering av kyrkan. Ansökan beviljades av Länsstyrelsen under förutsättning att en antikvarisk kontroll företogs i samband med arbetena (Lst dnr 2041-02-43939). Kontrollen utfördes av Stockholms läns museum och bekostades av församlingen.

I samband med föreliggande renoveringsbehov av kyrkan har på församlingens initiativ en vårdplan utarbetats. Planen har tagits fram av Arkitekt Stensson AB och M2 Mattsson & Mattsson AB och låg färdig i april 2002. Vårdplanen har utarbetats i syfte att långsiktigt kunna planera för kyrkans underhåll och eventuella behov av större förändringar. Det presenterade vårdprogrammet har utarbetats i samråd med församlingen och antikvariska myndigheter. I planen poängteras vikten av att kyrkans karaktär av nyklassisk empire med en underliggande medeltida utformning bevaras (Vårdplan för Västerhaninge kyrka 2002:15).

Kort om kyrkans historia

Sannolikt har kyrkan ursprungligen bestått av ett långhus med torn i väst, samt ett smalare kor i öst. Tidpunkten för kyrkans uppförande är tyvärr okänd. Tornets utfö-

Fig 2. Västerhaninge kyrka sedd från väst. Ombearbetad bild från Alm 1946.

korets ytterväggar bildat fortsättningen på långhusets innerväggar, är det vanliga förhållandet bland flertalet romanska kyrkor i Södermanland (Schnell 1965:24). Då putsen avlägsnades på 1940-talet kunde dock ingen skarv ses i murverket mellan långhus och nuvarande kor. Det har därför även föreslagits att den äldre, smalare korgrunden tillhört en annan kyrkobyggnad än den som idag står på platsen (Vårdplan för Västerhaninge kyrka 2002:5).

Det nya koret anses ha uppförts under den senare delen av medeltiden. Under denna tid har även en sakristia och ett vapenhus byggts till på kyrkans nordöstra respektive sydvästra sidor. Huruvida sakristian och det nya koret byggdes vid samma tillfälle är inte känt. Vapenhuset revs efter det att kyrkan eldhärjats 1831.

Målsättning och metod

Anledningen till att församlingen önskade ta upp schakt intill kyrkan var två. Dels ville man inför det fortsatta renoveringsarbetet undersöka grundmurens utformning och dräneringsförhållandena på platsen. Vidare önskade man i samband med renoveringen även belysa kyrkans historia.

Då spår av eventuella till- eller ombyggnader kunde antas ha avsatt spår i form av skarvar i grunden bedömdes det som lägligt att kontrollera detta i samband med

rande, med ett exteriört "höftparti", var särskilt vanliga på Gotland under slutet av 1200-talet. Det har därför föreslagits att byggmästaren skolats på ön och att Västerhaninge kyrka uppförts under denna tid. Det finns dock indikationer på att kyrkan skulle kunna vara äldre. Då byggnadens ytterväggar skulle repareras 1949 påträffades en äldre ingång till kyrkan i dess sydvästra hörn. Ingångens bredd och läge överensstämmer med andra romanska kyrkor vilka dateras till 1100-talet. Då portens utformning inte undersöktes mer ingående kan dock denna datering inte med säkerhet styrkas (Schnell 1969:4f).

Vid en invändig restaurering av kyrkan 1966 påträffades lämningar av grunden till ett äldre kor. Detta synes ha varit omkring fyra meter brett, alltså smalare än dagens kor, vilket har samma bredd som långhuset. Ett smalare kor, där

schaktarbetena. Schakten grävdes därför på de platser där det kunde antas att skarvar i murverket skulle kunna komma att påträffas. Dessa platser var i den förmodade skarven mellan koret och långhuset, i gaveln mellan sakristia och kor, samt mellan långhus- och tornvägg.

Tre schakt (A, B och C) grävdes med en mindre grävmaskin. För schaktningsarbetena svarade församlingens kyrkogårdspersonal. I ett av de grävda schakten (A) påträffades en skelettgrav. Endast den framkomna delen av graven dokumenterades i plan och profil.

De schaktgränser som återges i schaktplanen (fig 3) anger endast schaktens lägen och återger inte schaktens verkliga avgränsningar. Vad beträffar den påträffade skelettnedgrävningen har dess fortsatta utbredning mot öst endast uppskattats.

Resultat

Schakt och fynd

Marken på vilken kyrkan är belägen består av ljusgul sand och påträffades i alla de tre grävda schakten, både kring och under de undersökta grundpartierna. Schakt A och C mätte cirka 1,5x1,5 meter, medan schakt B mätte cirka 1x1 meter.

Schakt A grävdes vid kyrkans södra sida, i övergången mellan kor och långhus (fig 3). Grundmuren bestod av 0,05-0,2 meter stora stenar och var cirka 1,1 meter djup. En tydlig skarv kunde konstateras i muren mellan kor och långhus, där grundmuren tillhörande långhuset fortsatte cirka 0,3 meter ut från övermuren (väggen) och vidare mot väst (fig 4, bil 1, schakt A). Korets grundmur låg vertikalt i linje med väggen. Även stenmaterialet skilde sig de båda partierna mellan. Skarven var dock inte lodrät, då någon/några av stenarna tillhörande korgrunden lagts ovanpå stenar tillhörande långhusets grund (fig 4). I schaktets östra del, i korväggens längdriktning, påträffades en skelettgrav vilken beskrivs mer utförligt nedan.

Schakt B grävdes i den östra vinkeln mellan kor och sakristia (fig 3). Stenarna i grunden befanns gå omlott med varandra och bestå av liknande material. En bit av ett skallben påträffades inkilad mellan stenarna i grunden till koret. Under den på 1940-talet påförda putsen kunde rester av sot konstateras, troligen lämningar efter branden 1831.

Det tredje schaktet, schakt C, grävdes nedanför övergången mellan långhus- och tornvägg, på kyrkans norra sida (fig 3). Marken var här kraftigt störd av nedgrävningar för rörledningar. Rikligt med murbruk och troliga rester av medeltida puts påträffades. Eventuellt buktade grunden ut något från väggen mot öst. Stenarna befanns dock längs hela den frilagda delen av grunden ligga omlott och bestå av likartat material, varför någon skarv inte kunde iakttas. Grunden var cirka 1,3 meter djup.

Skelettnedgrävningen

På cirka 1 meters djup i den östra delen av schakt A påträffades en skelettgrav (fig 3, bil 2). Skelettet låg i öst-västlig riktning intill och längs med korets vägg, med huvudet i väst. Skallen rubbades något vid schaktningen. Vid schaktningen påträffades två smidda kistpikar. Nedgrävningen avtecknade sig tydligt mot den östra

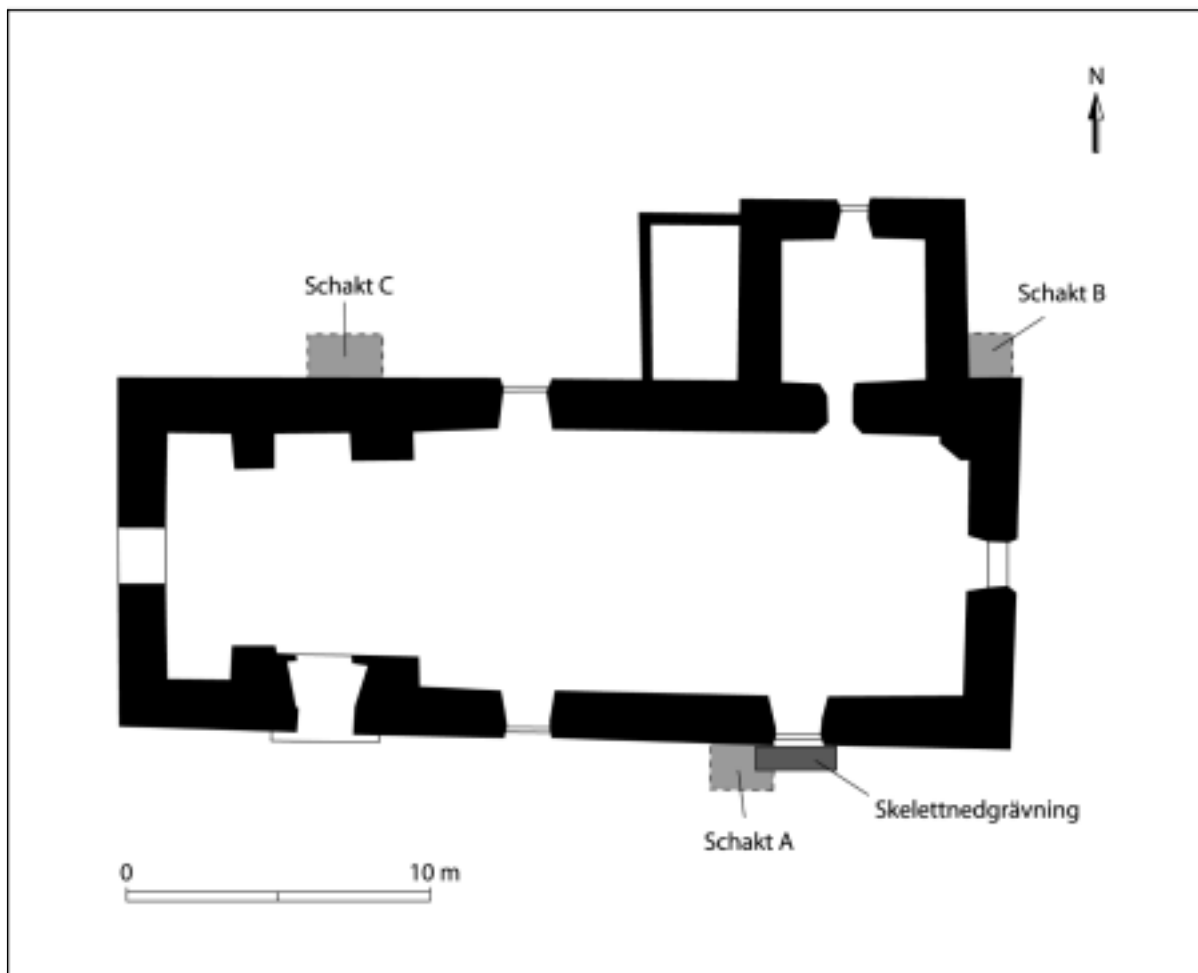

Fig 3. Schaktplan. Skelettnedgrävningens fortsatta sträckning mot öst endast uppskattad, skala 1:250. Grundplan hämtad från I. Schnell 1965.

profilväggen och var här cirka 0,25 meter djup (bil 1, schakt A). Graven undersöktes inte ytterligare.

Diskussion och tolkning

Man har tidigare antagit att Västerhaninge kyrka ursprungligen bestått av ett långhus med torn samt ett äldre kor. Koret har under medeltiden ersatts av ett bredare kor, medan sakristia och vapenhus tillkommit i ytterligare ett något senare skede (Alm 1946:6, Schnell 1969:6). Denna byggnadsutveckling kan efter de här framkomna resultaten, i kombination med tidigare iakttagelser, ifrågasättas.

Då huset reparerades utvändigt under 1940-talet avlägsnades hela byggnadens puts, vilket resulterade i att murverket frilades. Man kunde då konstatera att yttre spår efter en eventuell tillbyggnad av koret saknades.

Då kyrkan skulle restaureras invändigt 1966 påträffades under golvet resterna efter en äldre husgrund. Det antogs att grunden tillhörde ett tidigare kor till det befintliga

långhuset. Antagandet baserades delvis på det faktum att flertalet av de sörmländska romanska kyrkorna har kor vilka är smalare än långhuset.

Vid föreliggande antikvariska kontroll har endast en skarv i grunden med säkerhet kunnat beläggas. Denna skarv påträffades längs kyrkans södra sida, mellan kor och långhus. Detta skulle kunna tolkas som ett belägg för att koret är senare tillkommet än långhuset. De observationer som gjordes under 1940-talet talar dock emot en sådan tolkning.

En mer rimlig tolkning är att en äldre kyrka tidigare stått på platsen, och att det nuvarande långhuset och koret uppförts samtidigt. Dagens långhus skulle således ha uppförts på den äldre byggnadens grund, medan en ny grund uppförts för koret. Detta skulle förklara varför grunden skiljer sig så markant mellan långhus och kor, medan väggmuren saknar spår av en skarv.

Fig 4. Skarven markerad i grundmuren mellan långhus och kor.

Foto: Lars Andersson.

Vad beträffar sakristian finns det ingenting i grundkonstruktionen som talar emot att denna uppförts samtidigt med den övriga byggnaden.

Inte heller mellan långhus och torn har någon skarv kunnat observeras. Det bör dock understrykas att marken i schakt C avsevärt störts av senare tiders nedgrävningar. Detta kan ha medfört att spår av en äldre och en yngre bebyggelsefas gått förlorade. Grunden föreföll eventuellt vara bredare mot öst (långhuset) än mot väst (tornet), vilket skulle kunna indikera en tidsmässig åtskillnad av grundpartierna.

Placeringen av den påträffade skelettgraven är inte att anse som anmärkningsvärd. Platsen utmed kyrkans sida, där regnvatten runnit utmed kyrktaket och landat på graven, var tidigare en av de mer åtråvärda platserna på kyrkogården. Anledningen till detta var föreställningen att regnvattnet ansågs som mer eller mindre heligt efter kontakten med kyrkan.

Referenser

Alm, H. 1946. Väster-Haninge kyrka. *Sörmländska kyrkor* 6 (Schnell, I. red). Södermanlands hembygdsförbund. Eskilstuna 1946.

Schnell, I. 1965. *Kyrkorna i Södermanland*. Södermanlands hembygds- och museiförbund. Nyköping 1965.

Schnell, I. 1969. Västerhaninge kyrka. *Sörmländska kyrkor* 84. Södermanlands hembygds- och museiförbund. Nyköping 1969.

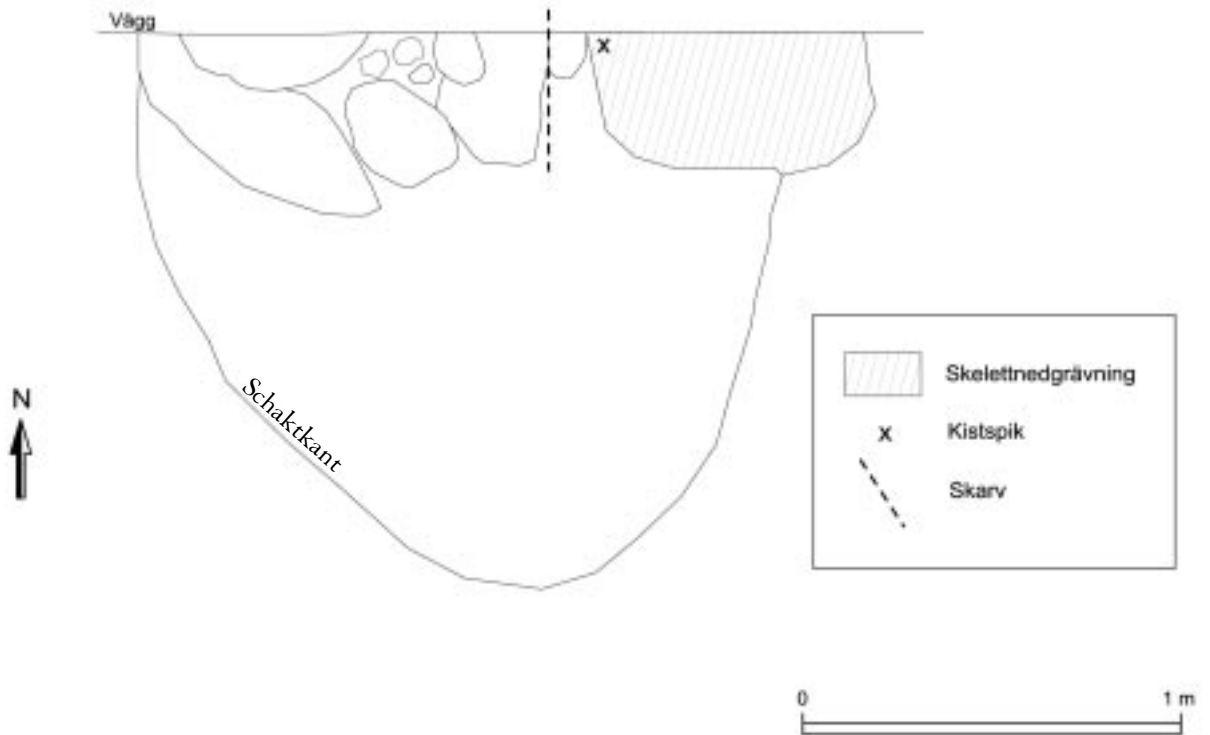
Vårdplan för Västerhaninge kyrka. 2002. Västerhaninge-Muskö församling. Arkitekt Stensson AB & M2 Mattsson & Mattsson AB. 2002-04-24.

Tekniska och administrativa uppgifter

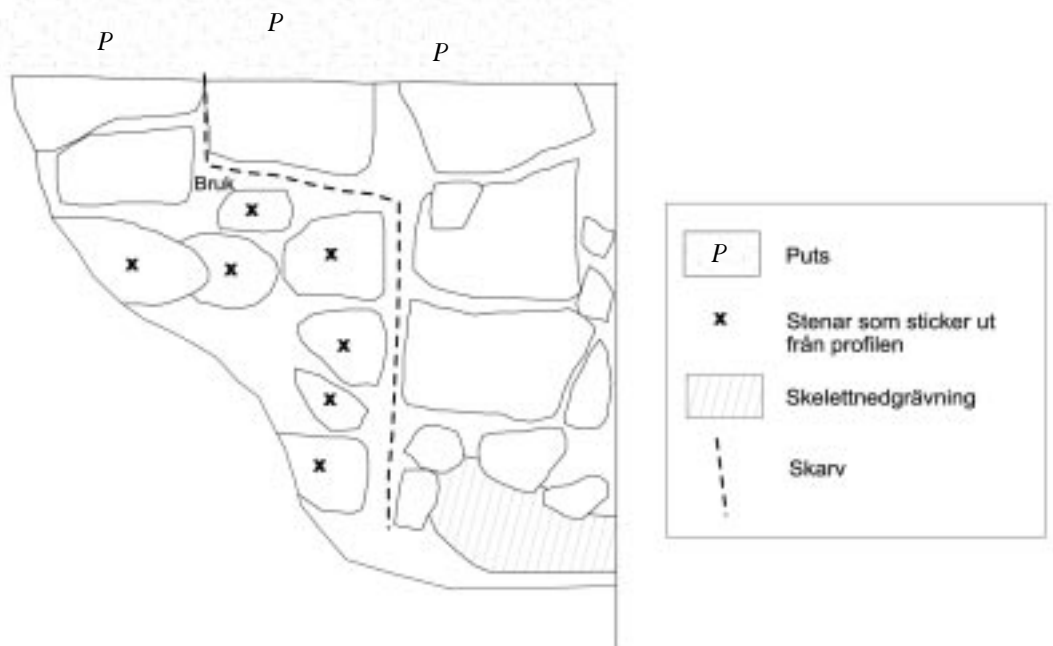
Stockholms läns museums dnr:	2002:126
Länsstyrelsens beslut dnr:	2041-02-43939
SSLM projektnr:	B53234
Undersökningsperiod:	oktober-november 2002
Ekonomiska kartans blad:	10I 1g Västerhaninge
Belägenhet:	X 655783 Y 163194
Koordinatsystem:	RT 38
Arkeologisk personal:	Lars Andersson, projektledare Richard Grönwall, rapportansvarig
Kommun:	Haninge
Socken:	Västerhaninge
Arkivmaterial:	Förvaras på Stockholms läns museum

Bilaga 1. Schakt A, plan- och profilritning, skala 1:20.

1. Plan

2. Profil från söder

Bilaga 2. Tabeller

Schakt	L x B / Dj	Beskrivning	Fynd
A	1,5x1,5/1,25 m	Grundmur bestående av 0,05-0,45 m stora stenar. Tydlig skarv mellan långhus och kor. Långhusets grundmur utskjutande ca 0,3 meter från övermuren. I östra delen på ca 1 m djup en skelettnedgrävning. Grundmuren belägen i ljusgul sand.	Fragment av murbruk.
B	1x1/ca 1 m	Grundmur bestående av 0,05-0,45 m stora stenar. Muren belägen i ljusgul sand. Murens djup drygt 1 meter. Under den moderna putsen syntes spår efter brand.	1 skallfragment mellan stenarna i grundmuren till koret.
C	1,5x1,5/1,3 m	Grundmur bestående av 0,05-0,45 m stora stenar. Muren belägen i ljusgul sand. Murens djup cirka 1,3 meter. Marken intill muren kraftigt störd av senare tiders rörläggningar. Eventuell utbuktning i grunden mot öst. Stenarna hela tiden omlott med varandra.	

Skelettnedgrävningen			
L x B /dj.	Beskrivning	Anmärkning	Fynd
?x0,4/0,25 m	Tydlig nedgrävningskant i östra profilväggen. Skelettet liggandes i öst-västlig riktning med skallen i väst. Placering längs med korväggen.	Gravens utsträckning mot öst inte känd. Skallen rubbades vid schaktningen.	2 smidda kistspikar.